

# KAUHUN AIKA: NELJÄ VÄKIVALLAN KUUKAUTTA JÄMSÄSSÄ 1918

Jukka Rislakki

Jukka Rislakki

# Kauhun aika

Neljä väkivallan kuukautta Jämsässä  
1918

SAGA Egmont

*Kauhun aika: neljä väkivallan kuukautta Jämsässä 1918*

Cover image: Shutterstock

Copyright © 2007, 2021 Jukka Rislakki and SAGA Egmont

All rights reserved

ISBN: 9788726886320

1st ebook edition

Format: EPUB 2.0

No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means without the prior written permission of the publisher, nor, be otherwise circulated in any form of binding or cover other than in which it is published and without a similar condition being imposed on the subsequent purchaser.

[www.sagaegmont.com](http://www.sagaegmont.com)

Saga is a subsidiary of Egmont. Egmont is Denmark's largest media company and fully owned by the Egmont Foundation, which donates almost 13,4 million euros annually to children in difficult circumstances.

# Kiitokset

*Kiitos Lampisen perheelle, joka tarjosi aina tarvittaessa kortteerin sopivasti Jämsän ja Jämsänkosken puolivälissä sekä mahdollisuuden virkistäviin ja tietoa lisääviin keskusteluihin. Arvokkaaksi osoittautui ystävyys Tapio Hakosen kanssa; entisenä nuohoojana hän tuntee ainakin puolet Jämsän taloista. Kiitoksia myös Jouko ja Sirkka Lohkolle, Arja Paakkaselle, Reino Selinille, Alvar Virtaselle, Työväen arkistolle, etenkin Risto Reunalle, Kansallisarkistolle, Sota-arkistolle, Kansan arkistolle, Keski-Suomen museolle, erityisesti Ritva Saariselle, ja Jämsän seurakunnan työntekijöille – sekä niille kymmenille ja taas kymmenille keskisuomalaisille, jotka auttoivat minua avaamalla ovensa ja puhumalla. Ja kiitos Annalle, joka antoi syventyä työhön ja kannusti sen kaikissa vaiheissa.*

*Teoksen kirjoittamiskuluja olen peittänyt Kordelinin säätiön myöntämällä apurahalla. Professorit Jaakko Paavolainen ja Heikki Ylikangas sekä tohtorit Keijo K. Kulha ja Seppo Kuusisto suostuivat ystävällisesti lukemaan keskeneräisen käsikirjoituksen ja kommentoimaan sitä, samoin jämsänkoskelainen tutkija Hannu Ahlstedt ja Jämsän työväenyhdistyksen entinen puheenjohtaja Reino Selin.*

*Juuri ennen kirjan ensimmäisen laitoksen painoon menoa runoilija Anna-Maija Raittila lähetti yllättäen uuden runonsa, jonka liitin kiitollisena teokseen. Runo on kirjoitettu Julius Tennilän muistolle, miehen, jonka*

*valokuva oli tämän kirjan ensimmäisen laitoksen  
kannessa.*

*Huomautus lukijalle: jos sana yhdistys” esiintyy tekstissä  
yksinään, se tarkoittaa Jämsän työväenyhdistystä, ja  
kaarti on sen järjestyskaarti tai punakaarti. Vastaavasti  
suojeluskunta viittaa Jämsän suojeluskuntaan ja esikunta  
sen alueesikuntaan, ellei toisin mainita. Tehdas tarkoittaa  
Jämsänkosken sellu- ja paperitehdasta.*

Tämä teos on omistettu Jämsän ja Jämsänkosken  
asukkaille ja rakentajille – niille jotka kuolivat ja niille  
jotka saivat elää.

*Yksi tämmöinen voitto vielä ja olemme hukassa.* Juhani  
Aho:  
Hajamietteitä kapinaviikoilta

# I

## Jämsän arvoitus

En ole varmasti ainoa, johon Jämsän kirkkomäki historiallisine muistoineen on tehnyt vaikutuksen.

Jos saa oppaakseen vanhan paikkakuntalaisen, nuo muistot voivat avautua ainutlaatuisella tavalla. Ensin katsotaan vihreät kummut, jotka aaltoilevat kauniisti kaupungin keskustaa kohden. Ne periytyvät 1860-luvun nälkävuosilta ja kätkevät alleen toista tuhatta vainajaa. Sitten, edelleen kirkon paraatipuolella, on vuoden 1918 valkoisten muistomerkki. Sen jalustaan on hakattu yhdeksän nuoren soturin nimet. Vieressä ovat viime sotien sankarihaudat.

Seuraavaksi näkyy 1970-luvun patsas, kiistoja herättänyt äitiveistos kaikkien esiäitien kunniaksi. Irvileuat ovat antaneet sille nimen ”Linda” vuonna 1918 surmatun naisen mukaan. Sen takana kohoo valkoinen kellotapuli, jonka jotkut vanhat jämsäläiset vieläkin sanovat kiertävänsä kaukaa. Ovessa ja seinissä opas väittää yhä näkevänsä luodinjälkiä. Ikkunattoman, paksuseinäisen empiretyylisen tapulin seinään on kirjattu vuosiluku 1857. Tätä viileää kivirakennusta käytetään yhä hautausta odottavien vainajien säilytyspaikkana.

Sitten saavutaan vanhalle hautausmaalle, jonka kivet kertovat monista jämsäläissuvuista. Ja jos osaa etsiä oikeasta paikasta, aivan hautausmaan takareunalta löytyy joukkohaudan paikkaa merkitsevä muistokivi, joka pystytettiin vuonna 1941 talvisodan jälkeisissä liennytystunnelmissa: ”1918. Aatteensa puolesta

sortuneiden muistoksi. Pystytti Jämsän kunta.” Teksti on herättänyt skismaa; Jämsän tapahtumia ei voi kuvata lyhyesti, yhdellä lauseella, niin että se tyydyttäisi kaikkia.

Kesällä 1991 matkustin tänne osallistuakseni perheemme vanhan kotiapulaisen hautajaisiin. Edith oli nuoruudestaan asti kuuro. Hän oli harras uskovainen, työteliäs, ujo ja ehkä hieman pelokaskin nainen. Jukka Virtasen kirjassa *Joulupukkikapina* hän vilahtaa yhtenä henkilöhahmona.

Keskustelin Edithin ystävien kanssa, ja he kertoivat hänen perheensä kohtalosta, siitä että hänen ainoa veljensä August Laine oli tunnettu työväenmies, jonka ryhmä jämsäläisiä haki vankileiriltä ja teloitti. Edithin ensimmäinen piian paikka oli Jämsän pappilassa. Arvellaan, että hieman huonoa omaatuntoa potanut pastori halusi sovittaa tapahtunutta ottamalla hänet töihin.

Toimittajana en voinut olla kyselemättä lisää, kunnes kypsään ikään ehtinyt miespuolinen hautajaisvieras sanoi äänensävyllä, jolla hän selvästi halusi lopettaa keskustelun: ”Näistä asioista ei ole tapana puhua täällä Jämsässä.”

Kiinnostus aiheeseen oli herännyt. Ryhdyin suunnittelemaan kirjaa vuoden 1918 tapahtumista paikkakunnalla, siis Jämsässä, Jämsänkoskella ja Koskenpäällä. (Viimeksi mainitut erosivat Jämsästä 1925. Koskenpää on nyttemmin liitetty Jämsänkoskeen, ja Jämsä ja Jämsänkoski ovat kaupunkeja. Ne eivät kuulu enää Hämeen vaan Länsi-Suomen lääniin.)

Jotkut, kuten punaista ja valkoista terroria tutkinut professori Jaakko Paavolainen, olivat sitä mieltä, että asiaa olisikin syytä tutkia. He pitivät Jämsää outona tapauksena: niin harkitun perusteellinen oli puhdistus

paikkakunnalla, niin verisiä olivat tapahtumat, vaikka itse sota ei ulottunut sinne.

Toisaalta jotkut toivoivat, etten alkaisi kaivella vanhoja. Toiset epäilivät, olisiko Jämsä lähiympäristöineen kokonaisen kirjan arvoinen. Jotkut taas olivat sitä mieltä, että kaikki mahdollinen tai tarpeellinen jokilaakson historiasta oli jo tutkittu ja kirjoitettu.

Paljon teoksia onkin julkaistu – paksuja historiankirjoja Jämsästä, Jämsänkoskesta ja Koskenpäästä, muistelmia, tutkielmia, historiikkeja kunnista, suojeluskunnista, tehtaista, työväenliikkeestä, puolueista, pankeista, ammattiosastoista, urheiluseuroista...

Kun syventyy niihin, voi tehdä kiinnostavan havainnon. Yksikään tutkija ei ole ilmeisesti yrittänyt tosissaan porautua jokilaakson historian dramaattisimpaan vaiheeseen eli vuoteen 1918, haastatella silminnäkijöitä ja selvittää arkistoista, mitä niihin on tallennettu. Täydellistä nimiluetteloä kuolonuhreista ei ole tehty. Näyttää siltä, ettei ole vaivauduttu lukemaan Jämsän kirkonkirjoja, joihin tuolloinen pappi on kirjannut kevään 1918 aikana murhatut.

On vaikea sanoa, miksi niin on. Kaikkia tutkijoita eivät tietysti kiinnosta samat asiat. Ja varmasti vuodesta 1918 oli vaikeampi hankkia tietoa ja kirjoittaa silloin kun moni asianosainen oli vielä elossa.

Näyttää myös siltä, että kun paikkakunnan eri etupiirejä edustavat historiatoimikunnat kokosivat kirjoja – tai kun tällainen herrakerho auttoi ja valvoi tutkijoita kirjoitustyössä – lopputulos oli varovaisuudessaan ja pyrkimyksessään tasapuolisuuteen varsin mitäänsanomaton. Tarkemmin sanoen: isännät ja entiset tehtaan ja suojeluskunnan nokkamiehet ovat varmasti nähneet paljon vaivaa taatakseen sen, että aroista asioista kirjoitetaan vain niukasti ja pintapuolisesti.

Tekee melkein mieli sanoa, että suusta suuhun kiertäneessä arkkiveisussa ”Kauhun ajalta Jämsästä 1918” on kaikesta maalailusta ja liioittelusta huolimatta enemmän informaatiota kuin kirjoissa.

Tietoa on paljon Jämsässä, Jyväskylässä ja Helsingissä, joskin esimerkiksi Jämsän suojeluskunnan papereita on hävitetty.<sup>1</sup> Koin löytämisen iloa, vaikka löydökset olivatkin usein surullisia ja kuvaukset tapahtumista puistattavia. Tapasin vanhoja jämsäläisiä, jotka muistivat paljon ja kertoivat, miten he olivat kokeneet vangitsemisia, kuulleet laukauksia ja nähneet murhattujen ruumiita. Suojeluskunnan paperit kertoivat vangitsemisista. Kirkonkirjoista sai tietoja hautajaisista. Muistitietokokoelmista löytyi kuvauksia murhaajien riehunnasta. Valkoisen puolen kirjoituttamista paksuista sotahistoriikeista selvisi, miten Jämsä oli kevättalvella 1918 vähän aikaa strateginen paikkakunta, jonne Mannerheim keskitti valiojoukkonsa; mitä Jämsässä muuten tapahtui, siitä nämä teokset eivät kerro. Vielä vähemmän kertovat suojeluskuntahistoriat, jotka on laadittu melkein kuin vuotta 1918 ei olisi ollutkaan. Tutkija Juha Siltalan sanoin: suojeluskuntajärjestön virallinen historia on kirjoitettu toisen maailmansodan näkökulmasta ja torjuu närkästyneesti väitteet järjestön sisäpoliittisesta roolista.

Yksi vastausta vaatinut kysymys oli tietysti seuraava: olivatko tapahtumat Jämsässä puhtaasti ”jämsäläisiä” vai sekaantuivatko nämä vieraat niihin?

En saanut Jämsää mielestäni. Tiesin, etten saisi rauhaa ellen kirjoittaisi kirjaa. Kordelinin säätiö myönsi apurahan, ja otin virkavapaata leipätyöstäni. Avoimin ja nöyrin mielin palasin entiselle kotiseudulleni, jolta olin ollut poissa neljännesvuosisadan ja joka joskus saattaa tuntua vieraasta hieman umpimieliseltä. Eri vaiheissa

minulla oli tilaisuus keskustella lyhyesti myös eräiden tutkijoiden, muun muassa Eino Jutikkalan, Keijo K. Kulhan, Seppo Kuusiston, Jaakko Paavolaisen, Hannu Soikkasen ja Heikki Ylikankaan kanssa.

Lehdet julkaisivat artikkelin, jossa pyysin tietoja. Kymmeniä yhteydenottoja tulikin, ehkä yleisimpinä sellaiset, joissa tarjottiin mainittua arkkiveisua Jämsän kauhun ajasta. Eräät vanhukset lauloivat sen myös nauhalle, kaikki 44 säkeistöä ulkomuistista.

Huomasin, että vuoden 1918 tapahtumat askarruttavat ja puhuttavat Jämsän seudun ihmisiä. Pelkoakin on jäljellä. Useampi kuin yksi mökissään yksin asuva vanhus sanoi, ettei uskalla puhua minulle ainakaan omalla nimellään. Hyvin haluttomia olivat puhumaan myös valkoisten johtomiesten jälkeläiset.

Niin sanottu valkoinen puoli paljolti vaikenen sodan jälkeen, ”punaisissa”<sup>2</sup> suvuissa sen sijaan osin salainen muistitieto ja mielipiteet välittyivät lapsille ja lapsenlapsille. Syntyi elinvoimainen perinne – tietoa, uskomuksia, huhuja, legenda... Kuulin muun muassa enneunia ja kummitustarinoita, jotka liittyvät vuoteen 1918.

Kuten arvata saattaa, kaikki suusta suuhun kiertäneet ”tiedot” eivät ole tosia. Heti tapahtumien jälkeen 1918 monet näyttävät uskoneen, että Jämsässä murhattiin jopa 400 ihmistä. Kirjallisuuteen vakiintui tieto, että uhreja oli noin 70. Kumpikaan luku ei ole oikea, vaan totuus löytyy näiden kahden tiedon välistä.

Jotkut ovat ihmetelleet paheksuvaan sävyyn sitä, että Jämsänkosken kirjastossa oleva Paavolaisen teos *Valkoinen terrori* on luettu aivan pehmeäksi ja nuhruiseksi, kun taas kirja punaisesta terrorista on siisti kuin vasta painosta tullut. Miksi näin on? Siihenkin yritän vastata.

On ehkä syytä mainita, että itse olen sikäli "ulkopuolinen", ettei sukuni vielä vuonna 1918 asunut Jämsän seudulla. Isäni isä oli tuolloin Vilppulan kirkkoherra ja Mannerheimin sotilaspappi. Itse en näistä asioista kuullut lapsena ja nuorena juuri mitään.

Erityisen tarpeellinen huomautus on se, että vaikka tällaista tutkimusta ei voi kirjoittaa mainitsematta ihmisten nimiä, on muistettava, että noista ajoista on lähes 77 vuotta.<sup>3</sup> Tapahtumat ovat historiaa ja sellaisena niihin on suhtauduttava. "Syyllisiä", jos joku haluaa sellaisia etsiä, ei ole enää keskuudessamme, vaikka monet sukunimet ovatkin tuttuja ja monet talot yhä pystyssä.

Näin alkoi hahmottua tutkielma siitä, miten maataloudesta ja teollisuudesta elävä suomalainen yhdyskunta repeää kahteen vihamieliseen leiriin, miten vähän elintilaa näiden väliin jää, millainen murhenäytelmä siitä seuraa ja miten kaikki lopulta vaikuttaa paikkakunnan "psyhykeen" – eli miten hitaasti haavat umpeutuvat.

Kun kirjoitin käsikirjoituksen viimeisiä rivejä syksyllä 1994, järjestettiin hautausmaalla Jämsän viimeisen punavangin hautajaiset. Martta Ståhlberg, joka oli tehnyt ruokaa Tampereen puolustajille, kuoli 98-vuotiaana. Aiemmin samana lauantaina piispa siunasi Vilppulassa kahteen joukkohautaan kätkeytyt 31 punaista; muistopaasi haudalla jäi vielä vaille nimiä, koska osa vainajista on tunnistamatta.

Ensin olin ajatellut kirjoittaa tositapahtumiin pohjautuvan romaanin saavuttaakseni lukijat myös Keski-Suomen ulkopuolella. Halusin tehdä heille selväksi, että Jämsä oli ja ei ollut poikkeustapaus vuonna 1918. Muuallakin koettiin verisiä tapahtumasarjoja, mutta

muilla sotatapahtumista ja punaisesta terrorista syrjään jääneillä seuduilla ei ajauduttu näin hurjaan koston kierteeseen. Ainutlaatuisiksi Jämsän tekevät verilöylyn ”pituus ja hitaus”: ihmisiä surmattiin viikkojen, jopa kuukausien ajan. Hyvin erikoista on sekin, että murhat tapahtuivat kirkonmäellä, jopa kirkon tiloissa – ja vihdoin myös se, että tutkijat tulivat tuoreeltaankin tallentaneeksi harvinaisen paljon kiinnostavaa muistitietoa Jämsässä.

Kysymykset heräsivät heti kun ryhdyin työhön. Vuoden 1918 sodasta on kirjoitettu paljon – ja tasokkaita – romaaneja. Minulle näytti kertyneen runsaasti aineistoa, joka puhuisi itse puolestaan. Ehkä historian tutkimuskin hyötyisi hieman, jos kirjoittaisin ”normaalin” tietokirjan lähdeviitteineen? Enkö ollut entisen kotiseutuni ihmisille velkaa sen, että kertoisin kaiken niinkuin se tapahtui, ilman kaunokirjallisia lisämausteita? Mitä ja miten tapahtui ja kuinka kaikki oli mahdollista?

Lyhyesti: Jämsän arvoitus.

Jukka Rislakki

Helsinki-Jämsä syksyllä 1994

## UUDISTETUN LAITOKSEN ALKUSANAT

Jämsänjoessa on virrannut runsaasti vettä kahdessatoista ja puolessa vuodessa, sen jälkeen kun *Kauhun aika*<sup>4</sup> ilmestyi vuoden 1995 alussa. Paljon on tapahtunut ja muuttunut, ja ehkä myös kirjalleni, sen uudelle, laajennetulle versiolle, on kasvanut uusi vastaanottavainen lukijasukupolvi nyt kun ryhdytään muistelemaan yhdeksänkymmenen vuoden takaista sisällissotaa. Olen jo kauan joutunut vastaamaan kysymyksiin kuten ”Mistä sitä saa?” Kirjaani ei ole löytynyt antikvariaateista, tavallisista kaupoista puhumattakaan.

Uusitun painoksen julkaisemisen varsinainen syy on kuitenkin se, että olen löytänyt runsaasti uutta tietoa Jämsän tapahtumista ja saanut uusia valokuviakin. Väkivallan uhrien nimilista on melkoisesti pidentynyt. Korjausten ja täsmennysten lisäksi kirjaan on tullut kymmeniä sivuja lisää uutta tekstiä.

Tamperelainen Vastapaino otti kirjastani kolme painosta, jotka kaikki myytiin loppuun – ensimmäinen painos kahdessa viikossa. Keväällä 1995 kirjani sinnitteli puutarha- ja lintukirjojen välissä Suomen kymmenen eniten myydyin tietokirjan joukossa. Kirja myi hyvin etenkin Jämsän seudulla, ja siellä alkoi myös kuohunta, vilkas keskustelu, joka käytiin osin huhukampanjana mutta jonka laineet löivät myös lehtien sivuille; säännöllisesti nimimerkkien suojassa. En oikeastaan yllättynyt siitä, että minut leimattiin muun muassa kommunistiksi, että minun sanottiin repivän auki vanhoja haavoja ja että kirjani julistettiin vaalienalustilaustyöksi. Koskenpään historian kirjoittaja (1999) piti kirjaani esimerkkinä yksipuolisesta näkökulmasta. ”Kirjaa on kritisoitu mm. kutsumalla sitä punaiseksi polemiikiksi.” Hän itse totesi rajoittavansa kirjani käyttöä lähteenä ”vähimpään mahdolliseen”.<sup>5</sup>

Helsingin Sanomain päätoimittaja, joka oli myös historioitsija, kysyi kolumnissaan, miksi tällä teemalla jatkuvasti elämöidään ja onko sisällissodan muistoissa piehtaroinnissa mitään positiivista. Hän näytti arvostelevan erityisesti ”pitäjäkohtaisia kapinatarinoita, joissa terroriteot käydään läpi yksityiskohtaisesti, uhri uhrilta”.<sup>6</sup>

Mainittu Koskenpään historian kirjoittaja muotoili asian kirjassaan näin: ”Noiden murheellisten aikojen ja tapahtumien yksityiskohtaista käsittelyä ei ole tässä

yhteydessä – eikä varmasti muutenkaan – tarpeellista jatkaa.”<sup>7</sup>

Helsingin Sanomain arvostelussa nuorehko valtiotieteen tohtori kritisoi minua ja eräitä muita kirjailijoita siitä, ettemme ymmärtäneet ”arkaaista vihaa” ja ”koston verenhimoisia raivottaria”.<sup>8</sup> Arkaainen viha oli termi, jonka hän liitti nimenomaan suomalaiseen työväenliikkeeseen. Syntyneestä keskustelusta huolimatta minulle jäi epäselväksi, miten se liittyi Jämsän tapahtumiin.

Eräs nimimerkkikirjoittaja arvosteli minua toistuvasti siitä, että olin liittänyt kirjaani kummitustarinoitakin. Koetin – turhaan – selittää asiaa näin: tiedän, ettei kummituksia ole olemassa mutta kummitustarinoita sen sijaan on, ja niitä kerrottiin Jämsässä erityisen paljon vuoden 1918 jälkeen ja tuon vuoden tapahtumiin liittyen. Yritin näin valottaa ”Jämsän psykologiaa”. Mieleepä tuli, että myös isoviha tasan kaksisataa vuotta aikaisemmin synnytti samanlaisia legendoita ja tarinoita – ja silloinkin ihmiset painuivat vainoojiaan piiloon korpiin, havumajoihin, perunakuoppiin ja korsuihin, aivan kuten Jämsässä vuonna 1918.<sup>9</sup>

Toisaalta eräs jämsäläinen harrastelijatutkija julkaisi vuodesta 1918 teoksen, jossa hän antoi ymmärtää, ettei Rislakki papin pojanpoikana ”tiedosta” tiettyjä asioita eikä ole välttämättä oikea henkilö kirjoittamaan tällaista kirjaa. Vaikka hän myös kiitti teostani, hän kirjoitti, että se on turhan ”sivistynyt” ja peittelee joitakin epämiellyttäviä totuuksia.<sup>10</sup>

Eräs jämsäläinen kertoi, että Rislakin kirja on hänen hyllyssään Raamatun ja Kalevalan välissä; kuulin myös, että Jämsässä on isäntiä, joka vannovat, että Rislakin kirja tulee heidän taloonsa vain heidän kuolleen ruumiinsa ylitse. Tuttavani kertoi ehdottaneensa, että

Rislakki kutsuttaisiin joskus puhumaan Jämsän työväenopiston opintopiiriin, mutta vastaus oli ollut kielteinen: ”Ei me ruveta kirjamainosta tekemään.” (Olen sittemmin senkin opiston tilaisuudessa puhunut.)

Ja niin edelleen. Kirjani vastaanotosta tehtiin Helsingin yliopiston sosiologian laitoksella tutkimus, jossa käytettiin hyväksi minulta lainaksi pyydettyjä lehtileikkeitä.

Sain kiitoksiakin. ”Yhdennellätoista hetkellä ennen esiripun sulkeutumista!”, kirjoitti eräs jämsäläinen minulle kirjastani. Suurin yllätys oli, että sain kirjastani Tutkivan journalismin yhdistyksen tunnustuspalkinnon 1996. Eräiltä historioitsijoilta tullut palaute lämmitti: he kertoivat, etteivät olisi ehkä koskaan uskaltaneet ryhtyä tutkimaan kotiseutunsa tapahtumia vuonna 1918, ellei kirjani olisi osaltaan rohkaissut heitä.

Jonkinlaista laajempaakin merkitystä kirjalleni tuntuu antavan Marko Tikka, joka väitöskirjassaan (2004) kirjoittaa, että ”myös monet populaarihistorialliset teokset, ennen kaikkea Jukka Rislakin *Kauhun aika*, 1995, ovat vaikuttaneet [sisällissodan poliittista väkivaltaa koskevien] tulkintojen muuttumiseen”.<sup>11</sup> Samoihin aikoihin väitelleen Mirja Turusen mukaan *Kauhun aika* avasi uuden luvun sisällissotahistorioissa, ja siihen viitataan monessa uudessa nykyaikaisessa tutkimuksessa.

Ehkä voin laskea osaksi ansiokseni sen, että Jämsän hautausmaalle saatiin kirjani ilmestymisen jälkeen Rauhan ja sovinnon muistomerkki<sup>12</sup> ja syksyllä 2001 myös muistokivi, johon on hakattu 151 murhatun, kaatuneen, kadonneen ja vankileireillä kuolleen ”punaisen” nimet. Syksyllä 2003 sen jalustaan hakattiin erikseen vielä yhdentoista myöhemmin selville saadun uhrin nimet, joten nimiä on nyt 162.

Molemmat muistomerkit teki kuvanveistäjä Heikki Häiväoja, ja tilaajina olivat molemmat kaupungit ja seurakunnat, Jämsä ja Jämsänkoski. Samoihin aikoihin Jämsän kirkkoherra esitti julkisen pahoittelun sen vuoksi, että kirkonkirjoihin aikoinaan tehtiin pysyviksi jääneitä ”vääriä ja loukkaavia luonnehdintoja” punaisista uhreista.<sup>13</sup>

Jämsäläisten pyynnöstä autoin muistokiven valmistelutöissä, mutta hyvin epäröiden. On eri asia hakata nimet kiveen kuin laatia nimilista kirjaan, josta voi tarpeen tullen ottaa korjatun painoksen. En usko, että lopullinen totuus Jämsän uhrien lukumäärästä ja nimistä koskaan löytyy. Yksi ongelma oli se, että lopetin aikoinani vankileireillä kuolleiden jämsäläisten listaamisen jo syyskuuhun 1918. Ilmeni myös monia tulkintaongelmia: mihin esimerkiksi kuuluvat kaatuneet valkoisten hevosmiehet – punaisten vai valkoisten kiveen? Hehän olivat yleensä torppareita, jotka oli määrätty ajoon. Ja oliko muualla kirjoilla oleva mutta Jämsässä työskentelevä ihminen jämsäläinen?

Valtiovallan rahoittama suuri Sotasurmaprojektikaan ei ole ”viimeinen sana” eikä ymmärtääkseni niin väitäkään. Sen luetteloissa on minulle uuttakin tietoa; toisaalta projekti olisi ehkä hyötynyt tutustumisesta minun teokseeni. Erityisen ahkera Sotasurmaprojektin arvostelija on eläkkeellä oleva opettaja Tauno Tukkinen, jonka mukaan luetteloista puuttuu paljon nimiä ja tietoja, koska tutkijat eivät uskoneet hänen vakuuttelujaan siitä, että seurakuntien rippikirjat ovat keskeinen lähde. (Ainakin Jämsän rippikirjoihin projekti näyttää jossain vaiheessa tutustuneen.) Tukkinen mukaan valkoiset pyrkivät hävittämään ”kaikki asiaan liittyvät asiakirjat, koska he ymmärsivät, että teloitukset olivat laittomia”.<sup>14</sup>

Valkoisella puolella käsitettiin varsin pian sodan jälkeen, että järjestyksen palautuksessa oli menty liian pitkälle eikä massateloituksia voitu puolustaa, kirjoittaa tutkija Aapo Roselius. Vastaus oli terrorin kiistäminen tai siitä vaikeneminen. ”Voittajan väkivallantekoja ja erityisesti valkoisen puolen teloittajia ympäröi pitkään näkymätön muuri, jota ei 1920- ja 1930-luvun Suomessa ollut lupa murtaa.”<sup>15</sup>

Erikoisin Häiväoijan ”muistomerkeistä” – hautakivi – on tätä kirjoittaessani juuri pystytysvaiheessa. Se nousee työväenyhdistyksen maksamana haudalle, jossa lepää kolme surmattua jämsäläistä ja heidän ystävänsä, yhden morsian. Nainen kätki heidät itseään varten lunastamaansa hautapaikkaan, ja nyt hän lepää samassa haudassa kolmen miehen kanssa. Kiveen tulevat kaikkien neljän nimet, mutta ei kuolinsyitä.

Monilta eri tahoilta sain vuosien mittaan ehdotuksia, että Jämsän tapahtumista tehtäisiin kirjani pohjalta elokuva, näytelmä, musikaali, CD-rom tai dokumenttifilmi. Mikään hankkeista ei tietäkseni sellaisenaan toteutunut, vaikka jotkut taiteilijat ovat kirjani tekstiä käyttäneetkin hyväkseen – varsinkin teatterilavoilla.

Olen saanut useita uusia auttajia tietojen ja valokuvien kokoamistyössä. Ketään unohtamatta kiitän tällä kertaa erityisesti Reino Seliniä, joka kirjani luettuaan ryhtyi penkomaan Jämsän tapahtumia. Selin heittäytyi suorastaan kadehdittavalla antaumuksella ja intohimolla tutkimuksiinsa, ja hänen ansiotaan vuorostaan on paljolti se, että innostuin taas kirjoittamaan aiheesta. Ilman häntä ei hautausmaalle olisi varmaan tullut mainittuja uusia muistomerkkejäkään; hän oli sekä työväenyhdistyksen että muistomerkkitoimikunnan puheenjohtaja. Nyt Selin ponnistelee, jotta saataisiin

vielä uusi muistomerkki viime sotien sankarihaudallekin. Jämsän sankarivainajia vartioi nyt vain vuoden 1918 suojeluskuntalainen. On jopa arveltu, ettei missään muualla Suomessa ole tällaista sankarihautausmaata.

Kun tapasin Jämsän kaupunginjohtajan syksyllä 1995, hän sanoi: ”Minusta tuntuu, että vuoden 1918 jakolinja näkyi kaupunginvaltuustossa vielä hiljattain.” Sisällissodasta oli kulunut 77 vuotta. Jotkut sanovat, että vuosi 1918 tuntuu yhä kuntaliitoskiistassa; jämsänkoskelaisethan ovat edenneet haluttomasti ja hitaasti Jämsään liittymisessä.

Tutkija Marko Tikan mukaan varsinkin taajamien ulkopuolella Suomi oli jakautunut sisällissodan asetelmien mukaisesti niin kauan kuin sisällissodan käynyt sukupolvi ja heidän lapsensa aktiivisesti vaikuttivat, aina 1990-luvun alkuun asti. Pienillä paikkakunnilla omat ja vieraat jaettiin sen mukaan, ketkä olivat olleet milläkin puolella vuonna 1918.<sup>16</sup>

Keskisuomalaisena minua puhuttelee se, mitä ruotsalainen historioitsija Hans-Göran Karlsson kirjoittaa aivan toisesta paikasta ja ajasta – Stalinin terroristista ja siitä, että nyky-Venäjä vaikenee siitä, ei tahdo tehdä tiliä sen kanssa eikä puhua menneisyyden traumaista.

”Ei ketään kaikista niistä, jotka olivat vastuussa tai ottivat osaa terroriin, ole saatettu vastuuseen heidän pahojen tekojensa tähden. Useimmat heistä ovat tietysti kuolleet, mutta tiedämme holokaustin mentaalisten seuraamusten psykologisista tutkimuksista, ettei trauma rajoitu siihen sukupolveen, joka kokee terrorin. Kysymykset katumuksesta, vapahduksesta, synnistä, vastuusta ja rangaistuksesta eivät katoa yhteiskunnasta tietyn sukupolven mukana. Eivät katoa myöskään ne laajalle levinneet kulttuuriset käsitykset, että elämä on

epävarma asia ja että kuolema voi tulla äkkiä ja odottamatta, ei vain huonon terveyden takia vaan myös muuttuvien ulkoisten tekijöiden ja yhteiskunnan tai luonnon säälimättömien lakien takia. Ne kuuluvat niihin äärimmäisen kestäviin ja elinvoimaisiin mentaalisiin rakennelmiin, joita ranskalaiset Annales-historioitsijat kutsuvat nimellä *les longues durées*”<sup>17</sup>

*Jurmalassa toukokuussa 2007*

*Jukka Rislakki*

## II

# Näyttämö

*”Seppola, kelvollinen kestikievari. Täältä  
alkavat korkeat mäet.”*

*Maininta Jämsästä Jakov Grotin kirjassa  
Matka Suomessa 1846.*

Ulkopuolinen saattaa luulla, että tämä paikkakunta hitaine ja rauhallisine, outoa murretta puhuvine asukkaineen ja ”taivaasta jääneine” Jämsän äijineen on syrjäinen ja takapajuinen pussinperä.

Jämsässä on kuitenkin aina ollut suuria ja mahtavia maatiloja ja kartanoita edistyneine viljelymenetelmineen samoin kuin teollisuuden tuomaa kehitystä. Voimala jauhoi sähköä jo toissa vuosisadalla. Oli myös henkisiä harrastuksia ja hengen elämää, jonka virittäjänä kirkko oli keskeinen. Jo vuonna 1442 oli olemassa Jämsän seurakunta, yksi Hämeen vanhimmista. Jämsän kirkko oli keskiajalla nykyisen Keski-Suomen alueen ainoa. Suur-Jämsään kuuluivat Jämsä, Jämsänkoski, Korpilahti, Koskenpää, Muurame, Petäjävesi ja Säynätsalo. Itsenäinen Jämsän kunta syntyi vuonna 1865.

Jämsä oli mahtipitäjä: Keski-Suomen viljavin ja vaurain. Yli tuhannen neliökilometrin pinta-alallaan se oli Hämeen laajin. Väkilukukin oli suuri, ja pitäjä sijaitsi kulkureittien risteyskohdassa. Jokivarsi on savimaata ja ikivanhaa viljelysaluetta, jolla oli ollut merkittävää asutusta jo rautakaudella. ”Täällä viljeltiin ruista ja kaskinaurista jo

ennen kuin Amerikka oli löydetty”, sanoi eräs vanha hassinkyläläinen minulle.

Seutu oli aikoinaan Hollolan, Hauhon ja Sääksmäen yhteistä takamaata, jossa hämäläiset, paljolti jämsäläiset suvut, harjoittivat metsästystä, kalastusta ja viljelyä. Varhaiset jämsäläiset olivat ”häpeällisen Harhaopin harjoittajia”. Vieraisiin suhtauduttiin usein vihamielisesti. Kuningas Kustaa Vaasa otti erämaat kruunulle ja aloitti niiden asuttamisen ja verottamisen. Jämsäläiset talonpojat kävivät turhaan kuninkaan luona valittamassa Savon asukkaiden ja Pohjanmaan lappalaisten tunkeutumisesta heidän mailleen. Vuonna 1552 kuningas nuhteli jämsäläisiä uudisasukkaiden vainoamisen vuoksi ja päivitteli voudilleen asukkaiden röyhkeää luonnetta. Jämsäläiset velvoitettiin korvaamaan aiheuttamansa vahingot ja ryöstämänsä tavarat.

Nuijasotaan lähti 1597 paljon Jämsän ja Kuhmoisten talonpoikia, jotka joutuivat lopuksi, aseensa laskettuaan, suuren verilöylyn uhreiksi. Ilmeisesti sen jälkeen seudulle levisi savolaisvaikutusta, joka tuntuu niin selvänä Jämsän ja Kuhmoisten murteissa. 1620-luvulla useat jämsäläiset rustholit lähettivät hakkapeliittoja 30- vuotiseen sotaan; Auvilasta lähti itse isäntä. Yhä tallella oleva ristiinnaulitun kuva on perimätiedon mukaan jämsäläissotilaiden tuosta sodasta tuoma.<sup>18</sup>

Uudet aatteet tulivat ja juurtuivat myös tänne koilliseen Hämeeseen – tai eteläiseen Keski-Suomeen, miten vain – ja ne otettiin vakavasti; näin aikanaan myös työväenliike. Raittiusseura, Keski-Suomen ensimmäinen, perustettiin vuonna 1846, ja siihen liittyi pian kaksisataa jäsentä. Erikseen on mainittava urheilu, jonka harrastajina jämsäläiset olivat Keski-Suomen kärkeä. Mutta yhtä lailla oli myös viinanpolttoa, salakapakoita, tappeluita ja huonoa elämää.

Sisällissodan edellä maisemaa hallitsivat suuret tilat ja kartanomaiset talonpoikaistalot kauniisti maalattuine rakennuksineen. Peräti 16 penkkiä Jämsän kirkossa oli varattu herroille, rusthollareille ja rälssitaloille.<sup>19</sup> ”On näkönä, kun Könkkölä kirkossa.” Jämsän isoja taloja ei yleensä sanottu kartanoiksi Jarl Grönholmin isännöimää Auvilaa (ja ehkä Alhoa) lukuun ottamatta, mutta pitäjässä oli useita tunnettuja mahtitalonpoikia, jotka varallisuus ja ulkoinen komeus erotti muista.

Näin kirjoitti tunnettu matkakirjailija Ernst Lampén 1917:

*Jämsän kirkonkylässä näkee jälleen korkean kulttuurin tyyssijan. Kauniita maalaistaloja, tai herraskartanoita, miten tahtoo niitä nimittää, ovat joen rannat täynnä [...] Nykyään asutus on uhkeinta, mitä missään paikassa Suomea tavataan [...] jokivarren talot ovat uudenaikaisia palatsimaisia huvilarakennuksia [...] sarja muhkeita taloja, jotka valaistaan kirkkaiksi pimeinä aikoina hehkuvilla sähkölampuilla.<sup>20</sup>*

Uuden Suomettaren kirjeenvaihtaja puolestaan esitti tällaisen arvion jämsäläisistä 1870-luvulla:

*Seurakunta on kukaties liiaksikin herrastawainen, liiatenkin waatettensa, ajokaluinsa ja rakennustensa puolesta, se kukaties pistää wieraan silmään liika ylpiäksi.<sup>21</sup>*

Könkkölän majatalo Jämsässä oli Lampénin mukaan viimeinen paikka, jossa saattoi nauraa ja jutella. Hämettä kohti mentäessä ”nauru hyytyy ja puhe sujuu väkinäisesti”. Toisaalta kansan suussa ovat eläneet myös

seuraavat sanonnat: ”Herra varjele jäämästä Jämsään yöksi” ja ”Jäi kuin Jämsän mies taivaan oven taa”.

”Jämsän komiit” vaurastuivat ensin myymällä maataloustuotteita ja viinaa, sitten – viime vuosisadan loppupuolella – puutavaraa.<sup>22</sup>Näille isännille olivat ominaisia ylpeä henki ja hyvä itsetunto. Jämsäläisistä on sanottu, että he eivät tottuneet kyselemään muiden mieltä; kun muut miettivät, jämsäläiset panivat toimeksi.

Rikkauden rinnalla elivät täälläkin köyhyys ja puute. Jämsä oli maan vahvimpia torpparialueita – selvä enemmistö Jämsän viljelmistä oli torppia ja mäkitupia, ja maanvuokraajat suuntautuivat vankasti työväenliikkeeseen. Vuosisadan vaihteessa pitäjässä oli noin tuhat torpparia, 1910 enää runsaat 500 – ilmeisesti lähinnä häätöjen vuoksi. Vielä vuosikymmen myöhemmin omaa asuntoa vailla olevia loisia oli 2 300. Parhailla isännillä oli jopa 20 torpparia, joiden oli tehtävä töitä ja maksettava veroa taloon. Suurlakkovuoden 1905 jälkeen torpparit järjestäytyivät ja vaativat parannuksia asemaansa. Talollisten mielissä väikkyi kauhukuva siitä, että torpparit saisivat joskus lunastaa torppien maat omikseen.<sup>23</sup>

Jämsässä 1910-luku oli 1860-luvun nälkävuosiin verrattava poikkeus, sillä silloinkin väkiluku laski. Todellinen väkiluku oli Keijo K. Kulhan mukaan 13 850 vuonna 1910 ja vain 13 566 vuonna 1920. Vuosi 1918 oli lisäksi poikkeus sikäli, että silloin kuolleisuus oli Jämsässä syntyvyyttä suurempi.

Tuo vuosikymmen oli Jämsässä poikkeuksellisen lukuisten torpparihäätöjen aikaa: 160 torpparia ja iso joukko mäkitupalaisia häädettiin kodeistaan. Se johti toisaalta poismuuttoon, toisaalta tilattoman väestön määrän kasvuun ja epävarmuuden tunteeseen. Senaatin määräys jäädyytti vuokrasuhteet toistaiseksi ja vaikeutti

häättämistä, mutta maanomistajien keskuudessa oli yleisenä mielipide: kaikista torpista ja mäkituvista oli päästävä eroon hinnalla millä hyvänsä.

Kulhan mukaan torpparikysymyksen radikalisoitumisesta ei kuitenkaan ollut merkkejä Jämsänjokilaaksossa. Eino Laaksosen mielestä torpparien ja isäntien välit olivat Jämsässä yleensä hyvät.<sup>24</sup>

Sisällissodan syistä väitellyt tutkija Sirkka Arosalo nostaa etusijalle taloudellisen ja poliittisen rakennemuutoksen ja taloudellisen laskukauden. Metsäteollisuuden laajenemisyrittäminen näkyi maaomistuksen voimakkaana keskittymisenä, mäkitupien ja torppien irtisanomisina sekä maatyöväestön alhaisina palkkoina.<sup>25</sup>

Kansan jakautuminen oli käynnissä kymmeniä vuosia; yhteiskunta alkoi erilaistua 1850-luvulta lähtien. Aiemmin lähes arvottomina pidettyjen metsien ja puun hinta kohosi ennenäkemättömästi. Samaan aikaan alkoi syntyä teollisuustyöväkeä, joka, samoin kuin maaseudun tilaton väestö, jäi kohonneesta elintasosta syrjään. Keski-Suomessa varallisuuserot kasvoivat nimenomaan Jämsän tuomiokunnan alueella, ja lisäksi Jämsä alkoi teollistua jo 1880-luvun lopulta lähtien. Entinen patriarkaalinen yhtenäisyys hajosi, ja saumaan iskivät aatteiden kiilat. Maailmansodan aikana erot vielä kasvoivat, kun kaupungeissa ja kulutuskeskuksissa osa väestä, etenkin työläisperheet, ajautuivat suoraan nälänhätään.<sup>26</sup>

Jämsän keskustaajama oli Seppola. Siellä käytiin markkinoilla, kauppa- ja pankkiasioilla sekä kirkossa, joka sijaitsi hautausmaan vieressä kilometrin verran keskustasta pohjoiseen. Siitä vielä viitisen kilometriä pohjoiseen, yläjuoksulle päin, oli Jämsänkoski, yli tuhannen asukkaan yhdyskunta koskien partaalle

ryhmittyneine tehtaineen, voimaloineen, sahoineen ja myllyineen. Osakeyhtiö Jämsänkosken sellu- ja paperitehtailla työskenteli noin 350 työläistä, ja heistä satakunta kuului valkoisen puolen mukaan punakaartiin sodan alkaessa.<sup>27</sup> Martta Salmela-Järvinen muistelee käyntiään paikkakunnalla sisällissodan jälkeen:

*Jämsänkoski on taajaan asuttu tehdasyhdyskunta. Juuri asunto-olot ovat sielläkin silmiinpistävimvät, niin kurjat, että huonompia tuskin mistään muualtakaan löytää. Pieniä mökkipahasia on mitä hurjimmassa epäjärjestyksessä viheliäisten, kuraisten kujien varrella [...] aavistaa jo ulkopuolelta, etteivät huoneet suinkaan vastaa edes alkeellisimpiakaan terveys- ja puhtausvaatimuksia. Tavallisesti näkyy suurienkin perheiden hallussa olevan vain yksi ainoa huone, jossa kaikki askaret tehdään. Siinä on valmistettava ruoka, koulua käyvien lasten luettava läksyjänsä, ja kun työ tehtaassa on vuorotyötä, täytyy vielä kaiken lisäksi jonkun perheenjäsenen nukkua päivisin samassa huoneessa missä toiset oleskelevat... Kaiken lisäksi vallitsee kylän kujilla ja teillä hirmuinen siivottomuus. Niille on näköjään joskus vedetty jotain puunroskaa tai tiilenporoa, tämä kaikki on mädäntyessään muuttunut haisevaksi liejuksi, joka täyttää tiet ääriään myöten.<sup>28</sup>*

Vielä pohjoisempaan mentäessä saavutaan Koskenpäälle, alueelle, missä metsät ja suuret järvet erottavat kyliä toisistaan. Täällä taas, toisin kuin Jämsänkoskella, oli useita suurtiloja.

Jämsään ei ollut rautatietä. Sinne pääsi kesäisin parhaiten Päijännettä ja jokea pitkin. Oli pitkään helpompi liikkua ”höyryssä” kuin ”maata myöten”. Junalla

saattoi ajaa Vilppulaan tai Mänttään ja tulla sitten hevoskyydillä perille. Hevosilla vietiin rautatien varteen myös paperitehtaan tuotanto.

Jämsän tunnetuimpia mahtisukuja olivat Konkolat ja Vuolle-Apialat. Molemmilla oli suuria tiloja, Vuolle-Apialoilla lisäksi nahka-, terva- ja huopateollisuutta; ne pani alulle nahkuri Väinö Lindeman, joka oli Konkolan torppari. Hänen poikansa Kustaa Vuolle-Apiala oli kuntakokouksen esimies, ja hänen nahkatehtaastaan tuli Seppolan tärkein yritys.

Molemmilla suvuilla oli roolinsa sisällissodan yhteydessä, kuten tulemme näkemään. Jo nyt on ehkä syytä mainita, että näiden sukujen piiristä tulivat eräät Jämsän verilöylyn varhaiset arvostelijat. Pitäjän porvaristo ei suinkaan ollut yhtenäinen suhtautumisessaan vuoden 1918 tapahtumiin.

Patruuna Severus Konkola vanhempi, Jämsän keisari, kansanomainen liikemies, oli omistanut kolmisenkymmentä tilaa – ehkä noin 10 000 hehtaaria maata. Hänelle kuuluivat mm. Vitikkalan ja Alhon kartanot. Konkola loi kaiken lähes tyhjästä. Hän rikastui sahatoiminnalla ja puukaupoilla, ja 1870-luvulta alkaen hän kuljetti kansaa laivoillaan Jyväskylään ja Lahteen.<sup>29</sup>

Kun Vitikkalan kartanon isäntä Severus Konkola nuorin lähti Saksaan jääkärioppiin, hänen kerrotaan myyneen tuhannen hehtaarin kartano väliaikaisesti ”valekaupalla” – ei vastikkeetta mutta Konkoloiden mielestä nimelliseen hintaan – tilanomistaja Joonas Vuolle-Apialalle suojatakseen sen venäläisten mahdollisilta toimilta. Kaupasta syntyi erimielisyyttä myöhemmin. Vuolle-Apiala totesi: allekirjoitettu mikä allekirjoitettu. Kartano jäi hänelle.

Kovin sotilaallisena tyyppinä ei jääkäriluutnantti Konkolaa pidetty; hän kyllä soti sotansa Jämsänkin kautta kulkien mutta ryhtyi myöhemmin oopperalaulajaksi. Konkola, joka viihdytti jääkäreitä rintamalla laulullaan, oli "Nestori Mankalan" esikuva Artturi Leinosen jääkäriromaanissa *Päin nousevan Suomen rantaa*.

Jääkäripataljoonan jämsäläinen jäsen oli myös paperitehtaan isännöitsijän Jakob Solinin poika, Knut Solin, joka oli johtanut Jämsänkosken tehtaan uudisrakennustöitä. Hän oli ainoa saksalaisen upseerikoulutuksen saanut jääkäri. Solinkin astui Mannerheimin joukkoihin sodan alettua, taisteli muun muassa Tampereella ja kohosi aikoinaan everstiksi.<sup>30</sup>

Joonas Vuolle-Apiala oli tehtailijana ja kartanonisäntänä tuolloin Jämsän mahtavin mies. Koulutukseltaan hän oli kansakoulunopettaja. Joonaksen ja Kustaan veli tohtori Ilmari Vuolle-Apiala oli Tokoin senaatin lakimies. Vuonna 1918 hän kulki punaisten valtakirjalla Pietarin ja Helsingin väliä, kävi kauppaa ja toi aseita Keski-Suomen valkoisille. Kustaan poika Ali Vuolle-Apiala oli Venäjän armeijan luutnantti ja kaatui valkoisten puolella Hauholla 1918 hieman epäselvissä oloissa. Ruumis oli pahoin silvottu, mikä herätti pahaa verta Jämsässä, kun vainaja tuotiin sinne. Hautajaiset olivat komeat Urho Lehtisen maalaamasta taulusta päätellen.<sup>31</sup>

Mannerheimin ystävä ja hänen lähimpiä miehiään monessa sodassa (1918 ja 1939-1944) oli kenraali Rudolf Walden, joka ei vielä sisällissodan aikaan omistanut paikkakunnan tehtaita mutta tunsu Jämsän hyvin. Hän avioitui 1906 tilanomistaja Severus Konkola nuoremman tyttären Annin kanssa, ja pariskunnan lapset olivat vuonna 1918 turvassa korpilahtelaisessa kartanossa.

Waldenin sisar puolestaan oli naimisissa patruuna Konkolan pojan kanssa.

Vielä on mainittava Bruno Tahvanainen, kunnallispoliitikko ja Kansallistalolla sijainneen KOP:n konttorin pitkäaikainen johtaja. Palmrothit puolestaan olivat tilallisia ja säästöpankkimiehiä. Hugo Palmroth oli sotakamreeri, nimismies vuoteen 1918 (hänet oli nimitetty Jämsän vallesmanniksi 24-vuotiaana) ja Säästöpankin johtaja, joka isännöi Taurialan tilaa. Kaarlo Ristikankare, komea mies (naisten muistaman mukaan), joka tuli Jämsän kappalaiseksi Turusta, nai Palmrothin tyttären ja toimi appensa jälkeen vuosikymmeniä Säästöpankin hallituksen esimiehenä.

Niin moni Jämsän Säästöpankin johtomiehistä oli suojeluskunnan johtopaikoilla ja osallisina vuoden 1918 tapahtumissa paikkakunnalla, että olisi helpompi luetella ne harvat, jotka eivät olleet.<sup>32</sup>

Ristikankare muistetaan oikeistoväriä tunnustaneena poliitikkona ja mahtavan Joonas Vuolle-Apialan vastustajana. Kun suojeluskunta perustettiin, Ristikankare liittyi siihen ja osallistui ampumaharjoituksiin joskus sunnuntainakin, mistä kirkkoherra (vuodesta 1908) Johan Hovilaisen kerrotaan nuhdelleen häntä. Hovilainen puolestaan osallistui innokkaasti Suomen valtiomuototaisteluun ja tunnettiin yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden vastustajana. Jäyhänä perustuslaillisena hän lopetti pappiloissa yleensä luetun Uuden Suomen tilaamisen, koska se hänestä edusti venäläisiin nähden liian taipuisaa kantaa.<sup>33</sup>

Kaarlo Ristikankare. Jämsän Säästöpankki Jämsänkosken tehdasyhdyskunta varmasti kummastutti ja huolestuttikin ta lojen isäntiä. Työläiset asuivat ahtaissa mökeissä, kävivät likaisessa ja pimeässä tehtaassa töissä ja levittivät vuosisadan alussa punaisia aatteitaan

maalaisproletariaatin keskuuteen. Paikkakunnan paperityöläisten historioitsija kirjoittaa:

*Tätä elämää elettiin tehdaskylässä, jota ympäröi vihamielinen maaseutu, jossa talolliset näkivät jokaisessa työläisessä lähes vihollisen: irtolaisen jolla ei ollut maata, ei taloa eikä sukua. Kun talollinen sanoi ”helvetin vilttivorot”, kirosi hän myös samalla kaikki sosialistit, jotka yllyttivät muonamiehiä, torppareita ja mäkitupalaisia rettelöimään ja yhdistymään työväenyhdistyksiin.*

*Kaikkien paineiden ja puutteen keskellä tehtaan väki eli irtaantuneena kaikesta vanhasta, vuosisataisesta elämästä maaseudulla mutta vielä kotiutumatta uuteen tehtaalaiselämään. Mukana tehdaskylään olivat tulleet vanhat tavat, uskomukset [...]»<sup>34</sup>*

Koskenpään Lahnajärven rannalta lähti maailmalle mökin poika Ali Aaltonen. Ennen lähtöään hän rakensi ompelijaäidilleen talon, joka seisoo yhä paikallaan. Luomen kylän työväenyhdistyksen aikoinaan kätkeytyistä pöytäkirjoista näkyy, että Aaltonen oli perustamassa yhdistystä vuonna 1906, jolloin jäseniä liittyi heti 47. Hän piti puheita ja esitelmiä kokouksissa, esitti pantomiimia ja laati työväentalon piirustukset; talon laajennustyö jäi kesken sisällissodan takia. Aaltonen valittiin myös yhdistyksen puheenjohtajaksi, ja ensimmäisten eduskuntavaalien edellä 1906 työväenliike nimitti hänet agitaattoriksi Jämsän kuntaan.

Ali Aaltosesta tuli tunnettu sosiaalidemokraattinen toimittaja ja joulukuussa 1917 punaisen kaartin ylipäällikkö. Hän kirjoitti ohjesääntöjä, määräsi kaartit liikekannalle ja laati luokkasodan yleisen